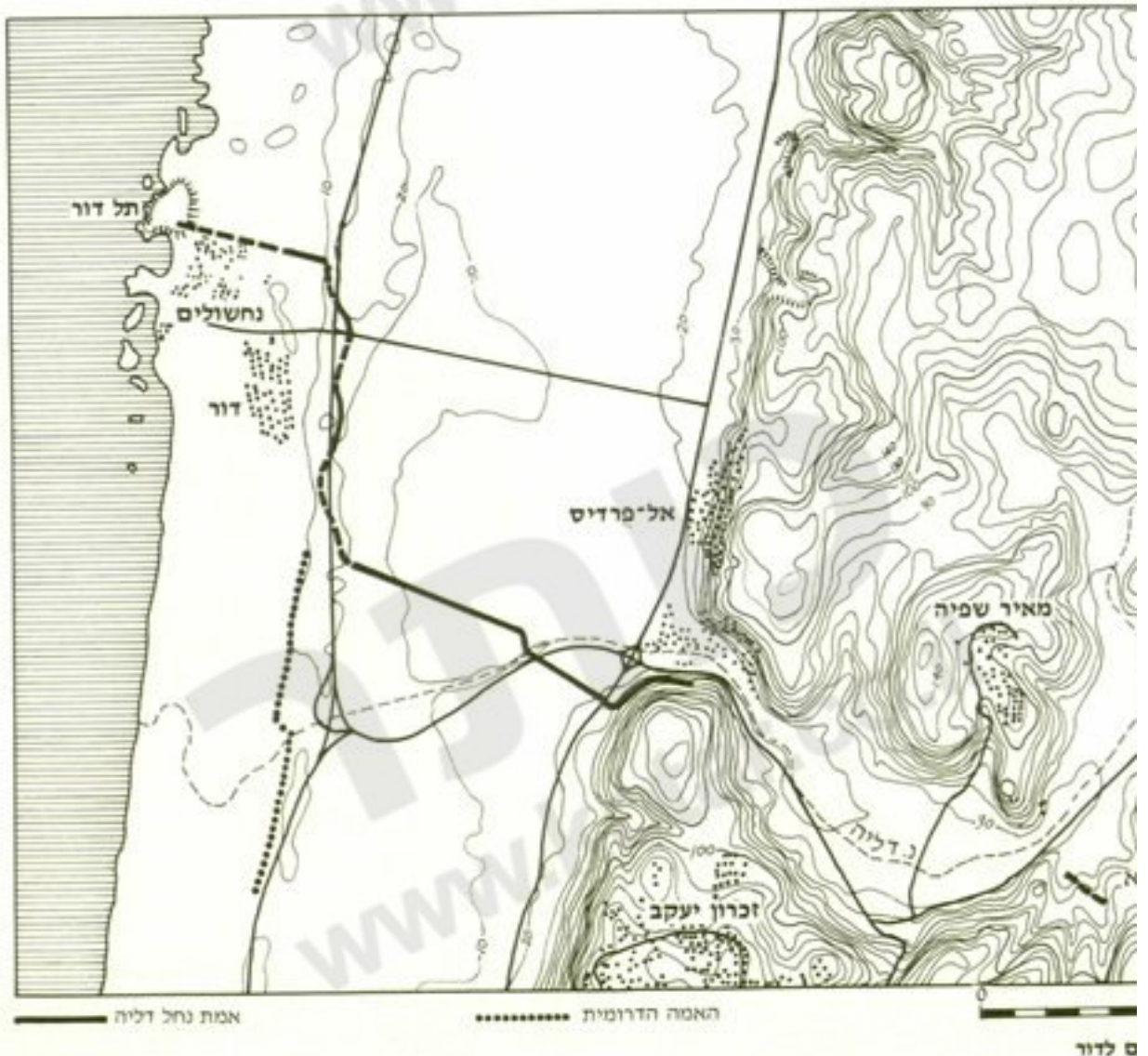

שתי אמות מים לדור

יהודה פלג

העיר. אף שבסביבת דור היו ידועים קטעים שונים של אמות מים, רק בשנת 1976 הובן ופורש נכון הקשר ביניהם, וכעת אפשר להצביע על שתי אמות מים לדור (איור 1).

ורכיאלוגי ומקורות ספרותיים היה קיים בתל לניסטית, הרומית והביזאנטית יישוב משגשג, מתוכננת היטב. במרבית הערים שנתקיימו אז ותקנה מערכת של הספקת מים זורמים בתוך

נת נחל דליה

זה זאת יש שרידים ועקבות ברורים מהכרמל ועד לקירבת דור. האמה מופיעה לראשונה כתעלה חצובה בסלע ברוחב 7 ס"מ על צלע הכרמל, בגדה הדרומית של נחל דליה, מול 29 אל-פרדים (נ"צ 1458 2219, איור 2). מכאן אפשר קוב אחרי האמה עד שהיא נכנסת לחורשת אורנים, הסמוכה ליש חדרה-חיפה. אדמת הסחף הממלאת את האמה שימשה הנוטעים כתשתית לנטיעת עצי אורן. תוואי האמה בקטע זה

איור 4: קטע בנוי של האמה לדור

איור 2: קטע אמה חצוב

עובר מעל מערת קבורה, שברכות הימים התמוטטה יחד עם קטע של אמת המים. כאן אפשר לצפות בחתך האמה כולל אבני הכיסוי שלה (איור 3).

בגבול המערבי של חורשת האורנים (נ"צ 1452 2217) שוב מתגלה חתך האמה, הפעם כתעלה בנויה (איור 4). בתחתית התעלה אפשר להבחין בהצטברות של אבן נטף, המעידה על שימוש ממושך באמה. בהמשך מהלכה היה על האמה לחצות את עמק החוף ולהתגבר על הפרש גובה ניכר, כדי להגיע אל רכס הכורכר בעברו השני של עמק זה. האופן בו התגברו בנוי האמה על בעיית הפרש הגובה נתגלתה באקראי. מזמן היה ידוע קו של אבנים החוצה את העמק, אך הוא נחשב לשרידי דרך עתיקה. חפירה בקו זה בכמה מקומות לצורך הנחת קווי-מים גילתה, שיש כאן סוללת אבן מסיבית הבנויה אבני גזית, לפחות עד עומק של 1 מ'. בחפירת בדיקה שנערכה במקום על ידי יוסף פורת¹ בעזרת כלי מכאני, נתגלתה סוללה ברוחב 3.5 מ' ובעומק כולל של 3 מ' מתחת פני הקרקע. בסוללה אפשר להבחין בשתי שכבות בעלות עובי זהה, 1.5 מ' כל אחת. השכבה העליונה בנויה אבני גזית גדולות מכורכר (מידה אופיינית 80 x 30 x 40 ס"מ). השכבה התחתונה עשויה בטון — טיט מעורב באבנים קטנות שגודלן עד גודל אגרוף (איור 5). פני השטח באתר חפירת הבדיקה הם בערך בגובה של 7 מ'

איור 3: קטע חצוב עם אבני קרוי, מבט מותך מערה

זדות לגשר קשתות

איור 6: חתך לרוחב האמה ברכס הכורכר

שהיעד הסופי של האמה על תל דור נמצא
מכאן יש להסיק שהסוללה היתה יסוד
גובהו היה כ-7 מ' ויעודו לשאת תעלת
של 14 מ' מעל פני הים. מבנה קשתות זה

פנתה האמה צפונה. בניית הכביש המהיר
זת חציבת כורכר הרסו חלק ניכר של תוואי
זותירו רק קטעים מעטים שלה. מידע על
זיים בתצלומי אוויר ישנים, שבהם אפשר
צובים בסלע ובקטעים בנויים, במקומות
זדות. מידע נוסף מצוי בדין וחשבון של
ז שערבו אשר עובדיה ועזריאל זיגלמן
ביש המהיר לחיפה. מצוינות בו תעלות
זרכו, אך הסוקרים לא פירשו אותן כחלק
זר.

מתגלה ממזרח לכביש המהיר (בניצ
אן אפשר לעקוב אחריה, אמנם בצורה
שבו היא כוסתה על ידי הכביש המהיר (ניצ
זופייני של האמה החצובה ברכס הכורכר,
הצפוני של הפירצה ברכס, שדרכה עובר
זולים (איור 6).

בהמשך החפירות נתגלו מדרום מזרח לשער העיר שתי אומנות מסיביות, בנויות אבני גזית. כראש האומנה המערבית נותרה אבן המצביעה על כך, שהאומנות היו קשורות ביניהן בקשת. האומנות מוצבות על יסוד רצוף עשוי בטון רומי, הדומה ליסוד הסוללה שנתגלה בחפירת הבריקה מזרחית לרכס הכורכר. לדעת החופרים יש לראות בשתי האומנות שריד של מיבנה הקשתות אשר נשא את אמת המים מרכס הכורכר עד התל (איור 8).

איור 8: תל דור, שתי אומנות של אמת המים סמוך לשער העיר, מבט לדרום מערב

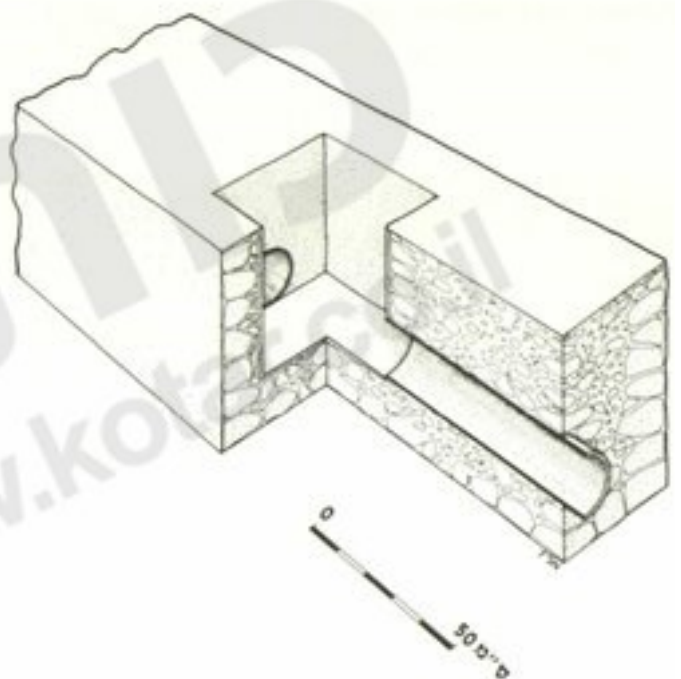
מקורות המים אשר הזינו את אמת נחל דליה היו ככל הנראה סדרה של מעיינות הנובעים לאורך הנחל. בין אלה ניתן למנות את עין גביע (נ"צ 2200 1469), ליד הכביש היורד מזכרון יעקב אל נחל דליה. שפיעתו אמנם דלה אך קבועה, ולכן אפשר לראותו כמקור מים מסייע.

בנ"צ 2205 1487 מצוי מקור מים נוסף הנקרא באר טאטא (איור 9). מכאן זו דולים מים להשקיית עדרים, ובימי החורף יש והיא עוברת על גדותיה. בחינה מדוקדקת יותר מגלה, שיש כאן פיר אנכי מאורך, היורד אל תעלה תת קרקעית המקורה באבנים ארוכות. החלק התחתון של הפיר והתעלה חצובים

כאשר האמה מגיעה אל מול התל של דור (נ"צ 224 1434), היא פונה מערבה. כאן היה עליה לחצות את מרזבה המערבית, והדבר חייב שוב בניית מיבנה מתאים כדי התגבר על בעיית הפרשי הגבהים. גם כאן, בשטח המעובד, פשר להבחין בשרידי יסודות של סוללת אבן. ריכוז של אבני ית, שמהן היא היתה בנויה, מצוי ליד מסילת הברזל הסמוכה. משך האמה נקטע על ידי בנייני קיבוץ נחשולים. אך אם נניח והאמה המשיכה בקו ישר, הרי שהגיעה אל התל בחלקו דרומי, כאזור השער המשוער.

הוכחה נוספת לקיומה של אמת המים נמצאת בתל דור צמו. במדרון המזרחי של התל, כ-4 מ' מתחת לראשו, מתוח ו של צינור חרס, המגיע אל בריכה קטנה בחלק הצפוני של תל. קוטר הצינור כ-14.5 ס"מ והוא בנוי חוליות, שאורך כל וחת מהן 50 ס"מ. מידות הבריכה הן 1.5 x 2.5 ועומקה 1.7 מ'. צינור מצוי ברום 12 מ' מעל לפני הים. מכאן שהיתה בתל וספקת מים זורמים, אשר הגיעו אליו באמצעות האמה ומתוארת לעיל.

משלחת החפירות בתל דור בראשותו של אפרים שטרן, זשפה כמה קטעים של צינור חרס. בשטח ג' נחשפה 'נקודת יקורת' בקו הצינורות. לאורך הצינור הותקנה בריכה קטנה, 'בועה שאורך כל אחת מצלעותיה 35 ס"מ ועומקה 40 ס"מ (איור 7). מימצא זה מלמד, כי המים זרמו בצינור בלחץ נמוך למדי. עד כה לא נתגלה כל קשר בין צינור החרס והמבנים אשר חפרו על התל. יש להניח, שהצינור סיפק מים לעיר מהתקופה הכיזאנטית, אשר שכנה במישור ממזרח לתל.

איור 7: תל דור, נקודת ביקורת במהלך הצינור

איור 10: אמת דור, קטע אמה מדרום למחצבת שפיה

אבני דימון של הפיר והתעלה

השלוחה. בקטע זה, שאורכו 8 מ', נשתמרה התעלה בשלמותה. רוחבה הוא 27 ס"מ, ועומקה 30 ס"מ. גם כאן יש הצטברות של אבן נטף על דפנות התעלה, אך בשכבה הרבה יותר דקה מאשר בקטע התלול.

האמה הדרומית

באזור קיימת עוד אמת מים, שיעדה היה כנראה העיר דור, או ליתר דיוק אזור הנמל של דור. תחילת אמה זאת (נ"צ 1429 2206) ליד טחנת הקמח 'שיח' קטנני, בקרבת גשר שמעל כביש החוף, באזור ברכות הדגים של מעין צבי. מכאן נמשכה האמה צפונה, לעבר דור, בשוליים המערביים של רכס הכורכר.

אמה זאת, או ליתר דיוק חלקה, ידועה במחקר מאז ציין אותה מילינן בעבודתו על הכרמל.⁴ מילינן בהסתמך על עדותו של מורה הדרך שלו, ערבי מטירה, קבע, שאמת המים 'הנמוכה' לקיסריה מתחילה מנחל דליה ולא מנחל התנינים, כפי שקבעו אנשי הסקר הבריטי.⁵ בדיקת הממצאים בשטח מפריכה קביעה זאת. ראשית, האמה טופוגראפית נמוכה יותר מהאמה 'הנמוכה' של קיסריה (היא בערך ברום 4 מ' בקירוב

יון בניו אבני גזית גדולות. רוחבו של הפיר מגיע לכ"3 מ'. קטע התעלה הפנוי מסחף המשכה היא סתומה כאבנים ואפר. גובה לרוי) כ"1.5 מ', ותקרתה נמצאת כמטר אחד על ברום, כי זהו קטע של מפעל מים תת קם על ידי רשות בעלת אמצעים, שכן הוא צר חקלאי. נראה אפוא, כי באר טאטא היתה רי של אמת המים לדור. בארץ ידועים יים דומים, כגון המנהרה בוואדי אל-ביאר 'לאמת המים של ירושלים, המנהרה בנחל זפה מים לאמת קיסריה ועוד.

התח קרקעית אשר החלה בבאר טאטא, מת אל פני השטח ומכאן המשיכה בשיפוע על קו גובה אחיד כמעט. בהמשכו של תגלו שני קטעים של אמה בנויה. האחד מדרום למחצבת שפיה בקצה שלוחה קטנה (איור 10). מהקטע, שאורכו 3.5 מ', נותר 'אבני לקט קטנות, והקרקעית המטויחת של שיח ניכרת הצטברות רבה של 'אבן נטף' וסף של האמה נתגלה בצדה המזרחי של

את נקודת החצייה של נחל דליה אפשר לזהות בכירור, בעיקר בגדה הצפונית. החציבה המלאכותית, שדרכה זורם נחל דליה, קטעה את האמה, ואפשר להבחין בה כתעלה חצובה בעלת תחתית מטויחת. ברור, שהחציבה של נחל דליה בממדיה הנוכחיים מאוחרת לזמן פעולת האמה והיא מגעה המשך שימוש באמה. המשך האמה כ־200 מ' צפונה מכאן בתוך בריכת דגים (איור 12). יש כאן לחילופין קטעים חצובים בסלע וקטעים בנויים אבני גזית מטויחות. בהמשכה האמה נחצית על ידי מסילת הברזל וממשיכה במקביל לה. רוחב האמה 70-80 ס"מ, כמו באמת נחל דליה, ואורך הקטע ששרד הוא כ־2,200 מ'. כיוונה הכללי של האמה הוא לדור, אך במרחק של כ־2 ק"מ מתל דור (נ"צ 1433 2227) אובדים עקבותיה. המשך התוואי המשוער עובר באזור של מחצבות, שדות מעובדים ויישובים (חורבות טנטורה, מושב דור ונחשולים), וגורמים אלה כנראה הרסו את האמה.

אולם אף שחסרים עקבות ברורים של האמה עד לדור, יש להניח, כאמור, כי יעדה היה נמל דור, המתאים לכך מבחינה טופוגראפית. העדרם של שטחי עיבוד ראויים לשמם לאורך האמה מבטל את האפשרות, שהאמה נבנתה כמפעל השקיייה חקלאי. באזור הנמל קיימים שרידים של בריכות ותעלות מים, ליד מיתקן תעשייתי החצוב בשפת הים. חשיבותו הכלכלית של הנמל ומיתקן התעשייה, הצדיקו כנראה את ההשקעה ביצירת מקור מים נוסף; וזאת מאחר שאמת נחל דליה לא יכלה לספק את הכמות הנדרשת, בגלל דלות מקורותיה.

זיהוי מקור המים של האמה מהווה אף הוא בעיה. בעמק החוף ובכרמל ממזרח לסכר המזין את האמה, לא ידוע מקור מים יציב. מיפער המים והחציבה בו נועדו רק לניקוז מי גשמים, ואין לקשרם למקור מים כלשהו. נראה אפוא, כי מקור המים היה האגם המלאכותי, שנוצר כדי להזין את האמה הנמוכה של קיסריה. כ־1,200 מ' מדרום לתחילת האמה חוצה הסכר הצפוני של האגם את עמק החוף. במרכזו בנוי מיתקן להוצאת מים מהאגם. במפת קרן הסקר הבריטית מסומן קו כחול רצוף מאמצע הסכר אל טחנת הקמח שליד תחילת האמה. מכך אפשר להסיק, שהאגם אשר ניזון ממאות מעיינות הנובעים מאזור הכברה, סיפק מים לאמה, ורק אחרי הפסקת פעולתה נוצלו מימיו לצורך טחנת הקמח.

1 חרשות ארכיאולוגיות, סא-סב (תשל"ז), עמ' 23.

2 ארכיון אגף העתיקות, תיק 'נחשולים' וסקר כביש החוף.

3 קטע האמה נתגלה בחוף תש"ה על ידי בן ציון ברוקוביץ מוכרן יעקב.

4 E. Graf von Müllinen, 'Beiträge zur Kenntnis des Karmels', ZDPV, 31 (1908), p. 226. מילינ טועה ומאחר את מיפער המים והגשר ליד שיח' קטני עם מיפער המים והגשר של נחל דליה. כך גם כמסה המצורפת למאמרו. וראה גם: מ' אבי יונה, גאוגרפיה היסטורית של ארץ ישראל, ירושלים תש"א, עמ' 127.

5 C.R. Conder & H.H. Kitchener, *The Survey of Western Palestine*, II: *Samaría*, London 1882, pp. 18-23

איור 11: קטע חצוב באמה הדרומית של דור

צומת 5.5 של האמה לקיסריה). שנית, היא פונה צפונה ולא דומה. מסיבות אלה אין לקשור אותה לאמה של קיסריה, אלא דור, כפי שציינו לעיל, אף כי אין בידנו הוכחה ברורה לכך. ראשיתה של האמה נמצאת מול מיפער מים ברכס הכורכר, הועמק על ידי חציבה מלאכותית. בשוליים המזרחיים של רכס עומד סכר בנוי אבני גזית גדולות. עד לסלילת הכביש מהיר לחיפה עמד סמוך לכאן גשרון מחודד קטן, כדוגמת גשרון על נחל דליה הנמצא ק"מ אחד צפונה. הסכר היטה את זרימה אל האמה. בתקופה מאוחרת יותר נבנתה טחנת קמח כ־5 מ' מערבה מהסכר, וכוניה פרצו את הסכר כדי לכוון את זרם מים אל הטחנה.

קטע האמה הסמוך לסכר כוסה בעת סלילת הכביש המהיר, האמה חוזרת ומתגלה רק כעבור 150 מ'. כאן היא מופיעה תעלה חצובה בסלע, ולעתים סתומה באדמה (איור 11). פיסות קרקע בין הסלעים היא ניכרת בצמחייה השונה הגדלה תוואי שלה. כ־300 מ' לפני נקודת החצייה של נחל דליה הרסה האמה על ידי כריית בריכות הדגים.

איור 12: קטע בנוי של האמה הדרומית

